

MEDZINÁRODNÉ LITERÁRNE VZŤAHY

József N. Szabó – Zuzana Veress Burák

Pre literatúru malého národa je večným problémom, akým spôsobom sa má integrovať do svetovej literatúry, a či má šancu na to, aby bola súčasťou medzinárodného literárneho života. Dostať sa do krvného obehu svetovej literatúry nie je výhradne otázkou kvality, jazykový problém je veľakrát ťažko prekonateľnou prekážkou. Diela nevychádzajúce vo svetových jazykoch sa nevhodne, alebo vôbec neadaptujú do svetovej literatúry. Spisovatelia malých krajín a ich literárny život preto stále hľadá body prielomu a snaží sa o to, aby sa dostala do kontaktu s potentnými činiteľmi medzinárodného literárneho života, s krajinami, ktoré hrajú vedúcu rolu v univerzálnej kultúre.

Súčasne národné literatúry, jednotlivé literárne životy národov aj bez vplyvov svetovej literatúry sa môžu dostať priamo do vzájomného kontaktu. Prienik literatúr sa najmä vytvorí tam, kde existujú také spoločné korene, ktoré generujú požiadavku vzájomného spoznania literatúr. Tieto korene môžu prameniť zo spoločnej historickej minulosti, z dôvodu spolupatričnosti k totožnému kultúrnemu okruhu, z príbuznosti jazyka, ale dôležitým faktorom môže byť aj národný charakter. „Stretnutie“ národných literatúr, alebo ich rozšírenie v jednotlivých krajinách závisí aj od toho, akú má národ prestíž, ďalej či prijímacia krajina prejavuje sympatiu, alebo trebárs pestuje nenávisť voči nej.

Na literárnu prítomnosť má vplyv aj kultúrna politika, ktorá môže preferovať literatúru danej cudzej krajiny, ale môže vytvoriť aj dispreferenciu. Prijatie, či odmietnutie literatúry môže ovplyvňovať aj to, v akej situácii sa svet nachádza. V období stabilného svetového poriadku literárne vzťahy so zreteľom k národnej osvete a svetovej kultúre sú faktory, ktoré sa vzájomne posilňujú alebo oslabujú. Iný je však tento vzťah v nestabilných pomeroch, ak sa globálna civilizácia dostáva do krízy, ak malé a veľké národy trpia ťažkou poruchou identity, vtedy neporozumenie a nenávisť „zastupuje“ toleranciu.

V období historických a globálnych politických zmien je funkcia literatúry iná, a literáti dostávajú inú funkciu aj v pozmenenom systéme medzinárodných literárnych vzťahov. Táto zmena zvlášť bola platná pre Ma-

d'arsko po druhej svetovej vojne, kde medzinárodná izolácia kvôli prehratej vojne sa skĺbila s ťažkou poruchou identity. Medzinárodné posúdenie krajiny kazil vytvorený negatívny obraz Maďarov, ktorý bolo potrebné pozmeniť. Kvôli krachu predošlej politiky sa dostalo dôležitej úlohy kultúre na odstránenie predsudkov a stereotýpí. V danej situácii možnosti kultúry boli lepšie preto, lebo predovšetkým ľudia ducha, literáti – aj keď zradili – boli schopní rozpoznať hodnoty národov, oni boli najskôr súci porozumieť a podieľať sa na tvorbe reálneho obrazu.

S vedomím toho, že takýmto spôsobom falošné vedomie susedných národov a zlý obraz Maďarov v západných krajinách je možné pozmeniť, literatúra zohrala po roku 1945 v Maďarsku dôležitú rolu. Dobová kultúrna diplomacia, podporovaná väčšinou spisovateľov, započala s vedomou literárnou diplomaciou, nádejajúc sa, že spoznanie maďarskej literatúry v zahraničí prispeje k porozumeniu medzi národmi, dopomôže k humanizácii sveta a vytvorí lepšiu situáciu pre Maďarov oproti mierovej zmluve, ktorá uzavrela nový svetový poriadok.

Maďarsko-rumunská spolupráca

Literatúre a spisovateľom sa dostalo priamej politickej úlohy z hľadiska rumunsko-maďarských vzťahov za povojnovej historickej katastrofy, v podmienkach nenávisti, šovinizmu a nacionalizmu. Literatúra vzala na seba dôležité poslanie kultúrnej diplomacie. Literatúra sa musela podieľať na zblížení, napomáhať v duchu porozumenia, a ak to okolnosti umožnili, musela sa zúčastniť aj na politických akciách. Literatúra v Stredo-východnej Európe mala poslanie nielen v domácej, ale aj v zahraničnej a kultúrnej politike.

Pre národy Strednej Európy okrem zemepisných parametrov imperatívne predpisovala spoluprácu aj nedávna minulosť a spoločná skúsenosť. Podmienkou bolo vzájomné spoznanie, možné vyriešenie predošlých politických konfliktov, predovšetkým národnostnej otázky. Podmienky na budovanie maďarsko-rumunských vzťahov a demokratického riešenia národnostnej otázky sa vytvorili až 4. marca 1945, po vzniknutí Grozovej vlády. Petru Groza správne rozpoznať, že naším národom sa vtedy bude vodiť dobre a formovanie maďarsko-rumunských vzťahov je nerozlučiteľné s udelením národnostných práv. Groza svojimi kultúrno-politickými krokmi chcel prispieť k realizácii osvetových možností Maďarov. Táto po-

litika, vzbudzujúca nádej, stávajúc na dobromyseľnosti a tolerancii, umožňovala vo viacerých oblastiach iniciatívu a nadviazanie kontaktov.

Nová situácia naplnila nádejou nielen Maďarov a Rumunov ochotných spolupracovať, ale aj duchovných vodcov sedmohradských Maďarov. Vo svojich plánoch, nádejách národy regiónu pracujú nie proti sebe, ale jeden za druhý, za prospech krajín Dunajskej kotliny. Tomu veril aj sedmohradský spisovateľ István Nagy, ktorý počas pobytu v Maďarsku navrhoval založenie Východo-európskeho ústavu v záujme zomknutia sa národov Karpatskej kotliny a spolupráce kultúr. Podľa jeho predstavy ústav by študoval spoločné veľké otázky tu žijúcich národov, ich kultúru, nachádzal by spoločné korene, a priblížil by život a kultúru ostatných. Okrem toho by rozšíril horizont národov Podunajska na východ, a prispel by k vytvoreniu uceleného duchovného svetonázoru (ÚMKL: 1947-44755).

Maďarsko-rumunská medzištátna spolupráca od jari 1945 bola usporiadaná, preto aj na poli kultúry bolo možné pozorovať známky radosného zblíženia. To sa prejavilo nielen vo vzájomnom povoľovaní kultúrnych spolkov, ale aj na literárnych zhromaždeniach, tak okrem iného na Petőfiho oslavách s Segesvári.¹

Pri rozširovaní maďarsko-rumunských vzťahov dostala dôležitú úlohu Maďarsko-rumunská spoločnosť, v jej činnosti zohrali významnú úlohu spisovatelia. V predstavenstve organizácie boli okrem iných Gyula Illyés, József Darvas, Zoltán Szabó, Áron Tamási a Sándor Gergely. Podľa názoru spoločnosti je potrebné poukázať duchovnými zbraňami na vzájomnú odkázanosť obidvoch národov. Prebratie zodpovednosti spisovateľov na seba sa prejavilo v tom, keď padlo rozhodnutie, aby v redigovaní Maďarsko-rumunskej spoločnosti vydali zbierku *Váradí hídverés (Váradské premostenie)*, v ktorej desať-desať maďarských a rumunských spisovateľov sa vyjadrí o maďarsko-rumunskom priateľstve (NN: 24–25).²

V Bukurešti vo vznikajúcej Rumunsko-maďarskej spoločnosti zohrali tiež dôležitú úlohu spisovatelia, ako [Mihai] Sadoveanu, Victor Eftimiu, Gala Galaction a [Alexandru] Phlippide (ÚMKL: 1946-88531). Spoločnosť prvýkrát kolektívne chcela vystúpiť na Adyho oslavách (Béládi 1981: 69; Kántor 1985: 54). Rumunskí literáti tiež pozdvihli svoj hlas. Mi-

¹ *Tiszántúli Népszava* (1945.08.23.).

² Dni Petőfiho v Segesvári podrobne analyzuje – Kántor 1985.

hai Beniuc, vynikajúci rumunský básnik, predseda zväzu spisovateľov sa uznanlivo vyjadril o činnosti Maďarsko-rumunskej spoločnosti.³

S pomedzi spisovateľov, zohrávajúcich aktívnu úlohu v spoločnosti, József Darvas dňa 21. februára 1946 sa vo svojej prednáške zaoberal vzťahom oboch národov a informoval o príčinách, pre ktoré sa v minulosti oba národy od seba oddeľovali. Vo svojej historickej reflexii poukázal však aj na sociálny boj maďarského a rumunského ľudu, a vyzdvihol tie príbuzné črty, ktoré spájali oba národy v boji za slobodu. Korene spolupráce videl v kultúre. Upriamil pozornosť na to, že poézia maďarského a rumunského ľudu je plná príbuzných prvkov, preto ich záujmy a snahy musia byť totožné. Darvas však upozornil aj na to, že sa nesmú naháňať chiméry, lebo zmiereniu rumunského a maďarského ľudu bráni nesmierne mnoho prekážok. Podľa jeho názoru, oba národy chce poštváť proti sebe predovšetkým zakorenený šovinizmus. Preto dôjde ešte k veľmi ťažkým bojom, pokiaľ oba národy sa vysporiadajú s vlastnými štváčmi, a vytvoria sa podmienky pre mierovú spoluprácu. József Darvas to videl tak, že Rumunsko pod vedením Petru Grozu kráča na tejto ceste.

Spisovateľ Lajos Zilahy pristupoval k problému cez svoje osobné skúsenosti. Hovoril o podmienkach, za akých spoznal rumunských roľníkov, a naučil sa mať rád a ctiť si rumunský ľud. Podľa jeho hodnotenia, úloha zmierenia národov padá na bedrá spisovateľov. Zilahy to videl tak, že rumunskí a maďarskí spisovatelia v minulosti a v budúcnosti vykonávali a budú vykonávať svoju povinnosť (ÚMKL: 1946-88531).

Literárne kruhy Rumunska sa tiež chopili príležitosti, aby oboznámili rumunské obecnstvo s maďarskou literatúrou. Dôležitou zastávkou toho bol týždeň Petőfiho a Adyho, taktiež popularizácia Attilu Józsefa (ÚMKL: 1946-70729). Sedmohradsko charakterizoval čulý literárny a kultúrny život, veľmi produktívne bolo aj vydávanie kníh v maďarskom jazyku. Časopis Zväzu maďarských spisovateľov v Rumunsku *Utunk* svedčil o veľmi živom literárnom živote.⁴ Zväz spisovateľov považoval za dôležité prehĺbenie vzájomných literárnych vzťahov, a vytvorenie plodnej spolupráce medzi sedmohradskou a univerzálnou maďarskou, a taktiež medzi rumunskou literatúrou (ON: 516; PI Arch.: Titk. Fi. 490.).

³ *Szabadság* (1946.01.30., 02.24.).

⁴ *Szabadság* (1946.01.05.).

Dobre sa rozvíjajúce maďarsko-rumunské vzťahy však v júni 1946 narušil rozdúchávaný šovinizmus. V Sedmohradsku došlo k nepokojom a protimaďarským demonštráciám. Maďari v Rumunsku museli mnohokrát ťažko bojovať za to, aby mohli v praxi uplatňovať oficiálne garantované práva voči nacionalistickému aparátu, ktorý sa cieľavedomo postavil proti demokratickým predstavám vlády. Prvotný dôvod vzplanutia nacionalistických vášni bol ten, že 7. mája 1946 rokovanie ministrov zahraničných vecí v Paríži sa zaoberalo návrhom prípravy mieru s Maďarskom. Maďarská vláda sa v lete 1946 obrátila so žiadosťou na parížsku mierovú konferenciu, aby právny stav Maďarov žijúcich v okolitých krajinách nepovažovali za vnútornú záležitosť tej-ktorej krajiny, ale nech ho regulujú podľa medzinárodných právnych predpisov (Kántor 1985: 42).⁵ Maďarskú požiadavku však parížska konferencia odmietla. Protimaďarské akcie más Maniuovci roznecovali tým, že v Budapešti pod vplyvom parížskych rozhodnutí došlo k organizovaniu veľkolepých revizionistických demonštrácií. Tvrdenie rumunských nacionalistických kruhov nezodpovedalo skutočnosti, reč bola len o tom, že v budapeštianskej strojárni Csonka bolo možné pozorovať určitú náladu zaostrenú proti Rumunsku (ON: 73).

Počas boja proti znovu ožívajúcemu šovinizmu zohral dôležitú úlohu časopis *Valóság* a v ňom publikujúci literáti hlásaním zomknutia sa národov, žijúcich v Karpatskej kotline. Skoro každé číslo časopisu sa zaoberalo historickou minulosťou, životom susedných národov a ich kultúrou. Namiesto šovinistického štvania a vyvolávania nenávisťi, vo *Valóságu* č. 1946/10. uverejnenej štúdií *Realita Podunajska* Béla Köpeczi jednoznačne prehlásil, že národy Podunajska sa na základe nacionalizmu nemôžu stretnúť. Namiesto šovinizmu len správne objasnenie hospodárskej, spoločenskej a kultúrnej reality môže viesť ku vzájomnému spoznávaniu sa a ku spolupráci (PI Arch.: 274-21/58).

Znamenití členovia duchovnej elity cítili nebezpečie spôsobené silnejúcim nacionalizmom. Elita sa však neuzavrela do veže zo slonoviny, nemeškala so vzatím nutného podielu zodpovednosti na seba. Maďarskí vedci, spisovatelia a umelci na jeseň r. 1946 vystúpili proti šovinizmu a nacionalizmu, a podali svedectvo o rumunsko-maďarskom priateľstve. Medzi nimi boli Áron Tamási, Zoltán Kodály, Dezső Keresztúry, András Alföldi, József Darvas, Ferenc Erdei, Béla Fogarasi, Sándor Gergely, István Hajnal,

⁵ *Szabadság* (1946.05.18.).

Jenő Heltai, Gyula Illyés, Dénes Jánossy, Aurél Kárpáti, Domokos Kosáry, Zsigmond Kisfaludy Strobl, György Lukács, Tamás Major, Gyula Ortutay, Pál Pátzay, Albert Szent-Györgyi, Józsi Jenő Tersánszky, Gábor Tolnai, Péter Veres a Lajos Zilahy. Zástupcovia literátov oslovili priaznivcov maďarsko-rumunského priateľstva, aby pozdvihli svoj hlas proti šovinizmu a nenávisti, a aby bojovali za pokrok a za tvorivú spoluprácu oboch národov.⁶

V maďarsko-rumunskej relácii literatúra vzala na seba misionársku rolu: spisovatelia sa pokúšali literárnymi prostriedkami a osobným príkladom zrušiť predsudky a nenávisť medzi oboma národmi. Pohotovosť literátov na poli uzatvárania kontaktov umožnila, aby sa čo najlepšie vzájomne spoznali, a otvorila sa príležitosť na reálnejšie hodnotenie literatúry. Súčasťou dobrého pomeru sedmohradskí Maďari – od časov odlúčenia od materskej krajiny – prežívali najúspešnejšie obdobie svojej kultúry. Literatúra však svoju rolu formovania vedomia a tak svoje politické poslanie splnila len čiastočne. Silnejúci rumunský šovinizmus bol silnejší ako literatúra a obetavosť spisovateľov. Literáti sa však neuzavreli do veže zo slonoviny, ale v dobrom slova zmysle prejavili svoj politický názor.

Sovietsky styk môže byť osožný

Ruská literatúra ako súčasť svetovej literatúry bola takou kultúrnou hodnotou, ktorú integrovala zodpovedná osvetová politika každej doby. Klasické ruské literárne hodnoty vždy vzdorovali politike, nezávisle od toho, do akej spojeneckej, či politickej sústavy patrilo Maďarsko. V ťažšej situácii bola dobová literatúra, pretože jej adaptácia popri hodnotových hľadiskách silne závisela od politiky. Zvlášť to bolo v posudzovaní Stalinovho Sovietskeho zväzu Horthyovským Maďarskom. V Maďarsku medzivojnového obdobia nevládol totalitný režim, napriek tomu sa neuplatnila literárno-kultúrna mnohofarebnosť. Protisovietska politika Maďarska mnohokrát neumožnila adaptovať ešte ani skutočné výsledky sovietsko-ruskej literatúry.

Strata vojny tak z hľadiska osvetovej, ako aj zahraničnej politiky vyžadovala nový prístup od Maďarska. Jedným dôležitým prejavom nového vzťahu k sovietsko-ruskej literatúre bolo, že bolo potrebné doplniť tú literárnu úrodu, ktorá z politických dôvodov medzi dvoma svetovými vojna-

⁶ *Valóság* 1945, № 10, 52–53.

mi sa nemohla dostať do maďarského literárneho vedomia. Literatúra popri národnej osvety obohacovacieho vplyvu musela vziať na seba aj dôležitú politickú misiu.

Zahranično-politická „misia“ maďarskej literatúry v sovietskej relácii preto bola veľmi významná, lebo sa vo formujúcom bipolárnom svete po r. 1945 jedna z vedúcich mocností, Sovietsky zväz sa stal v oblasti absolútne rozhodujúcim činiteľom čo sa týka Maďarov. Vzhľadom na zahranično-politickú úroveň formovania obrazu Maďarov preto Sovietsky zväz získal veľkú dôležitosť. Nebolo totiž ľahostajné, aký má vzťah táto svetová veľmoc ku krajine, a či sa podarí o nás vytvorený obraz negatívneho Maďarska pozmeniť.

Maďari už pred nadviazaním diplomatických stykov viackrát iniciovali spoluprácu v kultúrnej oblasti.⁷ Okrem krokov politických síl podniknutých smerom k Sovietskemu zväzu i civilná spoločnosť sa pokúsila nadviazať kontakty. V tomto procese bola veľmi dôležitá aktivita Maďarsko-sovietskej osvetovej spoločnosti, založenej 9. júna 1945 a angažovanie sa spisovateľov. Organizovania spoločnosti sa zúčastnil už Lajos Zilahy, Gyula Háry, Andor Gábor a László Cs. Szabó. Zvlášť dôležitá úloha pripadla Zilahymu: na zakladajúcom sneme ho poverili tým, aby sa podujal na prípravné rokovania so sovietskymi orgánmi (predovšetkým s maršalom Vorošilovom) a s maďarskou vládou. Za predsedu zvolený Zilahy svoju reč, v ktorej predstavil svoje predstavy začal tým: jednou z najdôležitejších úloh spoločnosti bude, aby mnohoro pretvoril maďarskú verejnú mienku a aby sa otvorila pred východom. Vybudovanie vzťahov so Sovietskym zväzom Zilahy považoval za veľké pozitívum, lebo takto môžeme vstúpiť do kultúrnej vzájomnosti s najmocnejšou ľudovou pospolitosťou na zemi. Jedno veľké pozitívum vytvárajúcej sa spolupráce videl Zilahy v tom, že Maďarom dáva možnosť úprimného zblíženia namiesto malovernosti, pocitu viny a pokorenia sa (NN: 42).⁸

V Maďarsku od založenia spoločnosti očakávali nielen prehĺbenie vzájomných vzťahov, ale dúfali aj to, že dopomôže k vytvoreniu reálneho obrazu o Maďaroch v Sovietskom zväze a bude produktívne pôsobiť na maďarskú kultúru, medzi iným na literatúru. Rozšírenie kultúrno-literárnych vzťahov bolo opodstatnené nielen z kultúrno-diplomatického pohľadu

⁷ Szabad Nép (1946.10.06.).

⁸ Príhovor Bélu Dálnoki Miklósa 3. septembra 1945.

du, ale aj kvôli rozšíreniu obzoru maďarskej osvety. V období Horthyho neexistovali medzi oboma krajinami literárno-umelecké vzťahy, okrem niekoľkých individuálnych iniciatív. Nakoľko demokratické Maďarsko aj na tomto poli malo záujem o nadviazanie spolupráce, v záujme demonštratívneho úmyslu budovaných vzťahov už v júni 1945 plánovali, že v Komornom divadle (Kamaraszínház) uvedú na scénu divadelné dielo *Búrlivý západ slnka* [film Deputat batiky, 1936; v Budapešti uvedené na scéne až v r. 1950] (ÚMKL: 1945-9116).

Aj časopisy čoskoro písali o hodnotách ruskej literatúry. Prvé periodikum takéhoto druhu, *Magyarok* (Maďari) uverejnil Majakovského v tlmočení Gézu Képesa a Puškina v preklade Lórinca Szabóa. Ako periodikum Maďarsko-sovietskej osvetovej spoločnosti v decembri 1945 vyšiel časopis *Irodalom – Tudomány* (Literatúra – veda). Už prvé číslo uverejnilo preklady Puškina, Lermontova a Slovo o pluku Igorovom od Sarolty Lányi. Oboznamuje s básňami Jesenina, Majakovského, Bloka, Kolcova a Gorkého, taktiež s krásnou literatúrou Katajeva, Tichonova, Šolochova, Tolstého, Platonova, Simonova, Fadejeva a Gorkého (ÚMKL: 1945-9116). Z pohľadu popularizácie sovietskej literatúry v Maďarsku bolo dôležitou zastávkou, že v novembri 1945 navštívil Maďarsko [Ilja] Ehrenburg (Béládi 1981: 67–68). Aj vydavateľstvá kníh sa snažili nahradiť zanedbané. V r. 1945 vyšla práca Jenő Győri Juhásza *Antológia ruských básnikov* (Orosz költők antológiája). V tom istom roku uverejnili divadelné dielo Gogoľa Pytačky.⁹

Ako vo väčšine oblastí kultúry, ani v literatúre sa nepodarilo dosiahnuť cieľ, v ktorý kultúrna diplomacia a spisovatelia dúfali. Maďarsko v krátkej dobe, podľa možnosti, adaptovalo sovietsko-ruskú literatúru, ale vtedy Sovietsi zostali pasívni. Dôvodom tohto postoja bolo, že do podpísania mierovej zmluvy s Maďarskom čo sa týka jej budúcnosti, Sovietsky zväz na poli kultúrnych a vedeckých stykov preferoval väčšinou len takú spoluprácu, ktorá nebola spojená s obojstrannými záväzkami. V sovietskom postoji došlo k zmene až po „vyjasnení“ medzinárodných vzťahov a po jednoznačnej zmene maďarskej vnútro politickej situácie. Vo februári 1947 podpísali mierovú zmluvu a počas jari z politického života vytlačili sily zastupujúce občiansku alternatívu. V „novej“ situácii sa už sovietska orientácia modifikovala.

⁹ *Szabad Nép* (1945.11.21.).

LITERATÚRA

- Béládi, M. (szerk.) 1981, *A magyar irodalom története 1945–1975 I.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kántor, L. 1985, Illyés Gyula – és a béke asztala [Gyula Illyés a stôl mieru]. *Valóság* № 12, 42–55.
- NN – *A Nemzetgyűlés naplója I.* [Denník národného zhromaždenia]. Budapest: Athenaeum Kiadó, 1946.
- ON – *Az Országgyűlés naplója II.* [Denník parlamentu]. Budapest: Athenaeum Kiadó, 1948.
- PI Arch. – *Párttörténeti Intézet Levéltára.* Budapest.
- ÚMKL – *Új Magyar Központi Levéltár XIX-I-le* [Nový maďarský centrálny archív]. 1945–1947.